

Сергій Максимов*

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПРАВОВИЙ ПОЗИТИВІЗМ ЄВГЕНІЯ БУЛИГІНА (ПАМ'ЯТІ ВИДАТНОЇ ОСОБИСТОСТІ)

Вступ

Мені пощастило бути особисто знайомим з Євгенієм Вікторовичем Булигіним, а також мною були написані декілька статей, присвячених його життю та творчості. Вони були приурочені до круглих дат з дня його народження.¹ Нажаль 16 травня 2021 року внаслідок захворювання на Covid-19 він пішов з життя, наживши двох місяців до свого 90-річчя. Тому ця стаття присвячується його пам'яті як видатного філософа права і видатної особистості.

В ній Отже, метою цієї статті є узагальнення образу Євгенія Булигіна як неординарної людини та блискучого дослідника, зробившого значний інтелектуальний внесок у філософію права в цілому та особливо у методологію юридичного позитивізму.

Спираючись на попередні роботи та особисті споглядди, ми прагнемо показати основні моменти життя та творчості видатного філософа права (харків'янина за народженням), звертаючи особливу увагу на зміст його головної ідеї про право як нормативну систему та вирізняючи певний гуманістичний ухил у його творчості.

В своєму дослідженні я звернуся не стільки до його теорії норм та застосування логіки у праві, скільки до інших методологічних питань, що розкривають його

---

* Максимов Сергій Іванович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії і філософії права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
Sergiy Maksymov, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Human Rights and Legal Methodology, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: s_maximov@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3165-8142>

¹ Максимов С. І. Євгенію Вікторовичу Булигіну – 80 лет // Проблеми філософії права. – Том VIII – IX. – Київ-Чернівці: Рута, 2011 С. 440–443; Максимов С. І. Євгеній Булигін: концепція права як нормативної системи (Євгенію Булигіну – 85 років). *Філософія права і загальна теорія права*. 1-2 (2016), 310-317; Максимов С. І. Право як нормативна система: гуманістичний позитивізм Євгенія Булигіна. *Вісник Національного університету «Юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, соціологія, політологія, філософія права. 2017. №3. С., а також: Максимов С. І. Євгеній Булигін. В кн.: *Філософія права*. Велика українська юридична енциклопедія (....) т. 2 ...с.

погляди на природу права, у полеміці з Робертом Алексі, питання валідності та полеміка з цього питання з Гансом Кельзенем, його погляди на права людини, судову правотворчість та інші питання, які розкривають його «світ права», далекий від шаблонних поглядів на юридичний позитивізм, послідовним прибічником якого він є.

Метою статті є демонстрація основних моментів життя та творчості Є. Булигіна у контексті його головної ідеї про право як нормативну систему та звернення уваги на гуманістичний вимір позитивістської концепції права самого аргентинського філософа права.

Життєвий шлях та людські якості

Євгеній Булигін народився 25 липня 1931 р. у м. Харкові (другому по чисельності населення городу України, а на той момент – до 1934 року – її столиці). Його батько був інженером, а мати – викладачем німецької та французької мов. Від своїх батьків він унаслідував певні здібності: від батька – математичні (звідси й інтерес до логіки та прихильність до наукової методології з її ідеалом точності), від матері – здібності до мов та до гуманітарних наук в цілому (він вільно володів іспанською, англійською, німецькою та російською мовами, розумів та міг читати італійською, французькою та українською, дуже добре знав та любив класичну літературу). Його батько мріяв навчатися у столичному – Санкт-Петербурзькому університеті, але цьому заважила Перша світова війна та відомі соціальні потрясіння. Його мати походила із відомого козацького, а потім й дворянського роду Кандиба. Серед родичів Є. Булигіна – такі відомі харків'яни, як його двоюрідний дядько – Лев Лук'янович Кандиба, професор-бактеріолог (репресований у 1937 р.) та тітка – Олена Іванівна Кандиба, відомий музично-громадський діяч міста Харкова: заслужений діяч мистецтв, педагог за класом фортепіано, перший директор музичної школи №3 м. Харкова. Про тепле ставлення до неї харків'ян свідчить назва статті в одній з місцевих газет, що була присвячена Олені Іванівні: “Остання графиня Харкова”.

Дитинство Євгенія пройшло у південно-східній частині Харкова: у районі відомого Кінського ринку та стадіону «Металіст», а саме – вулиці Плеханівській

(зараз Григорія Тарасенко). На цю вулицю й виходить провулок Аптекарьський, де за номером 28 знаходились будинки його родини та родини його тітки Олени Кандиби, яка, за його спогадами навчала його грі на фортепіано.² І хоча Є. Булигін прожив у Харкові лише свої перші 12 років (до 1943), але йому все ж таки вдалось увібрати дух цього міста.

Волею долі Євгеній після війни опинився зі своєю родиною в Австрії, де у дунайському місті Лінці з 1946 по 1949 рік він навчався у престижній середній школі Bundesrealschule Linz, де свого часу (1903–1906 рр.) здобував освіту Людвиг Вітгенштейн. Там він удосконалив свою німецьку та англійську мови.

Наприкінці 1940 років ООН здійснювала програми остаточного переселення сімей, переміщених під час війни. Хоча Булигіни заявили про відмову від повернення до СРСР, але перспектива такого повернення була вельми реальною. Лише у 1949 році вони видохнули вільно, коли їм було дозволено виїхати до Аргентини, і вони назавжди оселилися в Ланусі, провінція Буенос-Айрес. На той час Євгенію було 18 років і він знову пішов до школи. Йому було дуже важко вчитися, бо іспанську довелося засвоювати з нуля.

Його друг Джозейан Моресо, професор філософії права Університету Помпеу Фабра Барселони писав: “Пригадую, якось він розповів мені, що в Буенос-Айресі проводив час у шаховому клубі, де мова була менш важливою, і так він познайомився з іспанською.”³ Лише у 1953 році у 22 річному віці він зміг закінчити середню школу в Буенос-Айресе і поступити на юридичний факультет Університету Буенос-Айресу, який він закінчив у 1958 році.⁴

---

² За спогадами Євгенія Вікторовича, напочатку німецького наступу на Харків, на проїзній частині провулку розірвалася бомба, яка була скинута з літака. Ніхто не постраждав, але на місці воронки протягом сімдесяти років просідало ґрунтове покриття провулка (я бачив цей феномен своїми очима). Лише у 2012 році під час підготовки до чемпіонату Європи з футболу провулок був заасфальтований і це нагадування про війну було скрито. За іншими спогадами, вони з двоюрідним братом іноді дражнили свою любу бабусю епіграмою О. Пушкіна на її однофамільця офіцера Кандибу. Ось вони – “плоди просвітництва” – результат поглибленого бабусиноного навчання онуків літературі.

³ J.J. Moreso, Eugenio Bulygin (1931-2021): *The Wonderful Russian Ratio Juris* 34 (3) (2021), 282 – 285.

⁴ Євгеній Вікторович згадував, що його на той час більше приваблювала філософія ніж юриспруденція, але на сімейній раді поміркували, що враховуючи їх скромний матеріальний стан краще йому отримати професію юриста. Але тяжіння до філософії у Євгенія Булигіна залишилось і це визначило його вибір напрямку його професійного розвитку – філософію права.

Ще до закінчення університету серйозно зайнявся філософією, а особливо філософією права. Свої захоплення він поділяє зі своїм другом К. Е. Алчуроном, з яким у них склалася напрочуд плідна співпраця і співавторство. Про яку фон Врігт відкликнувся таким чином:

Ще в студентські роки під впливом завідувача кафедри філософії права Амбросіо Л. Хіохи він спочатку захопився філософією Густава Гуссерля, а потім – чистим ученням про право Ганса Кельзена, яке стало для нього “вхідними дверима у будівлю філософії права.”⁵

У той час сформувалася група правознавців, які отримали назву “золотого покоління” філософії права. До неї входили: Амбросіо Хіоха, Хенаро Карріо, Хорхе Баке, Карлос Альчуррон, Мартін Фаррелл, Едуардо Рабоссі, Рікардо Гібур, Карлос Ніно та Євгеніо Булігін. В межах очолюваного А. Л. Хорхою Інституту філософії права вони здійснювали перехід аргентинської філософії права від метафізично-феноменологічної уможливної філософії права Карлоса Коссіо до позитивістської філософії права для пристосування філософії права до потреб юридичної догматики. У філософському плані це був зсув від досліджень філософії Канта і Гуссерля до досліджень робіт Карнапа, Вітгенштейна, Куайна, і Гарського. Тим самим сформувався стійкий інтерес до аналітичної філософії та аналітичної філософії права, яку розвивали Альф Росс, Герберт Харт, Кеорг Генрік фон Врігт.

У 1966 році в Аргентині відбувся військовий переворот і університетська освіта опинилася під жорстким контролем. Ліберальна філософія права була під пресингом груп, що сповідували реакційні погляди. Обговорення гострих і значимих філософсько-правових питань було зосереджено не в університетських аудиторіях, а в межах інтелектуального гуртка, створеного філософами і правознавцями – Аргентинського суспільстві філософського аналізу.

---

⁵ Як про це писав Є. Булігін у статті “Моє бачення раціональності права”: “Поряд із Кантом і Гуссерлем Хіоха викладав чисте вчення про право Ганса Кельзена — для мене воно виявилось вхідними дверима до будівлі філософії права. Мій ентузіазм щодо Гуссерля зник дуже швидко, але теорія Кельзена залишилася для мене постійною основою. Від Кельзена я взяв його тематику: структуру правопорядку та норми, які цей порядок складають, так само як кельзенівський юридичний позитивізм та скептицизм щодо питання про цінності. Цей скептицизм був посилений впливом Росса, Харта та фон Врігта. Таким чином, чисте вчення про право — наріжний камінь у моїй філософській освіті. Навіть сьогодні я вважаю, що добре знання теорії Кельзена є основним для всіх тих, хто хоче працювати в галузі філософії права.” (Моє бачення раціональності права с. 11. Булігін Євген Віторович. Вибрані роботи з теорії та філософії права) (Bulygin, Eugenio. My... p.1)

В обстановці, коли військова хунта використовувала за своєї суті неправові методи правління, нехтуючи діючими юридичними нормами, тверда орієнтація на позитивне право являла для аргентинських інтелектуалів основну гарантію проти урядового свавілля, який нерідко здійснювався під прикриттям етичних і релігійних цінностей, витлумачених згідно до своїх уявлень про доцільність.

Після захисту дисертації в Університеті Буенос-Айреса з найвищим можливим балом, він з 1963 по 1969 рік отримує низку стипендій і стажується в Європі під керівництвом Ульріха Клюга (Кельн), Ганса Вельцеля (Бонн) та Герберта Харта (Оксфорд). Наукове спілкування з Хербертом Хартом було найпліднішим. Окрім іншого з ним обговорювались основні моменти й головної праці: “Нормативні системи”, яку Євгеній Булигін та Карлос Алчурон вперше опублікували у 1971 році у видавництві Оксфордського університету (у подальшому вона була перекладена на декілька мов: іспанську, італійську, німецьку, французьку, російську та ін.). Як писав про цей період у своїх спогадах професор Університету Буенос-Айресу Хуан Пабло Алонсо: “Протягом останніх кількох місяців він ділив зали Оксфорда з Гербертом Хартом, Рональдом Дворкіним і Джозефом Разом, зібравши разом чотирьох найважливіших філософів 20-го століття.”⁶

Іншою важливішою віхою на життєвому шляху Булигіна було підтримане активними діями “Аналітичного суспільства” його призначення на посаду “декана-організатора” на юридичному факультеті, що передбачало його демократизацію в управлінському, навчальному і науковому аспектах.⁷

Слід зазначити, що Булигін суміщав наукову роботу і викладання в університеті з практичною роботою судді. З 1996 року після завершення місії декана-організатора, він працював суддею Федерального вищого апеляційного суду Аргентини.

Моє особисте знайомство з Є. В. Булигіним відбулася у 2003 р., коли, як президент Міжнародної асоціації філософії права і соціальної філософії (IVR)

---

⁶ Juan Pablo Alonso, Buenos Aires University, IVR Executive Committee member. Eugenio Bulygin (1931 - 2021). IVR website and blog. Internationale Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie / International Association for the Philosophy of Law and Social Philosophy <https://ivronlineblog.wordpress.com/2021/05/16/eugenio-bulygin-1931-2021>

⁷ Як зізнавався сам Євгеній Вікторович, він першим ділом відмінив всі обов’язкові навчальні програми і дозволив читати викладачам за їх власним розумінням.

(1999-2003), він був з візитом в Україні з 25 по-30 травня. Він відвідав Одесу, Харків і Київ, де прочитав лекції про досягнення та проблеми сучасної аналітичної філософії права, а в Києві також за його участю відбулася конференція “Стан та тенденції розвитку філософсько-правової думки в Україні і мирі”. Під час перебування у Харкові Є. В. Булигін відвідав свій колишній будинок та інші пам’ятні місця. Під час спілкування з Євгенієм Вікторовичем вдалося багато узнати про його родину. Ця зустріч поклала початок нашої творчої співпраці, в результаті якого в журналі української асоціації філософії права і соціальної філософії “Проблеми філософії права” з’явилися перші переклади з німецької його статей “До проблеми об’єктивності права” (т. III, 2005)⁸ і “До проблеми обґрунтування прав людини” (т. IV–V), 2006–2007).⁹

Після цього починається активний процес розповсюдження ідей Є. Булигіна в українському та у всьому пострадянському теоретико-філософському правовому просторі: його роботи не лише активно перекладаються, а й посідають перші місця у списках обов’язкової літератури за курсами як теорії права, так і філософії права.

Особливим досягненням слід вважати переклад та публікації його головної праці – монографії “Нормативні системи”.¹⁰ Та збірки перекладів його статей “Вибрані праці з теорії та філософії права”.¹¹

Скромність. Свого часу я сказав Євгенію Вікторовичу, що він гідний бути включений у збірку 100 видатних харків’ян. На що була його відповідь: «Ви перебільшуєте моє значення»

“Щоб зрозуміти важливість роботи Євгенію Булигіна, я вважаю, що достатньо одного анекдоту: у 2004 році в Інституті Кельзена у Відні було встановлено, що робота, яку приписують Кельзену, справді належить Кельзену. У цій праці Ганс Кельзен обговорював статтю Євгенію Булигіна, опубліковану німецькою мовою в 1965 р. Таким чином було вирішено опублікувати дискусію в одному томі, який

---

⁸ До проблеми об’єктивності права

⁹ До проблеми обґрунтування прав людини” (т. IV–V), 2006–2007)

¹⁰ «Нормативные системы» и другие работы по философии права и логике норм / К. Э. Альчурон, Е. В. Булыгин, П. Герденфорс, Д. Макинсон; под ред. Е. Н. Лисанюк. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. Ун-та, 2013. – 380 с.

¹¹

містив першу роботу Булигіна, критику Кельзена, відповідь Булигіна та репліку від Вальтера, директора інституту, що представляє Kelsen. Небагато філософів права, які діяли до XXI століття, можуть стверджувати, що сперечалися з Гансом Кельзенем.”¹²

Філософська концепція Євгенія Булигіна

Системний виклад філософсько-правової концепції Євгенія Булигіна вдалося зробити Марії Кристини Редондо (María Cristina Redondo). В розділі монографії про юридичний позитивізм вона дає ґрунтовний аналіз здобутків Євгенія Вікторовича, називаючи його позицію “аналітичний позитивізм”.¹³ Мені уявляється така систематизація та оцінка поглядів видатного філософа права вдалою, тому в цілому я буду спиратися на логіку її узагальнень, намагаючись представити погляди Булигіна як певний цілісний світогляд. Отже, перший крок у такій ідентифікації – виявлення суті філософської концепції Євгенія Булигіна та її оцінка в контексті сучасної філософії.

Безсумнівною вихідною тезою у для характеристики світогляду Є. Булигіна є твердження про його невід’ємний зв’язок з аналітичною філософією. Як підкреслював він сам “Аналітична філософія не означає ані сукупності змістовних ідей, ані конкретний філософський метод.” Це стиль філософської думки, спосіб розуміння філософії, сумісний з різними і навіть суперечливими змістовими теоріями щодо конкретних предметів. Його вихідною позицією є розуміння, чи тлумачення філософії як концептуального аналізу. Саме цим вона відрізняється як від класичних метафізичних спекуляцій, так і від науки. Філософія не є різновидом наукового дослідження; вона не відноситься безпосередньо до світу, а зосереджена на концептуальних компонентах досвіду, тобто на концептуальному апараті, який дає можливість людям з одного боку, мати наукове знання, а з другого - справлятися з реальністю. Він вважав, що

---

¹² Juan Pablo Alonso, Buenos Aires University, IVR Executive Committee member. Eugenio Bulygin (1931 - 2021). IVR website and blog. Internationale Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie / International Association for the Philosophy of Law and Social Philosophy <https://ivronlineblog.wordpress.com/2021/05/16/eugenio-bulygin-1931-2021/>

¹³ Maria Redondo

“філософія в цілому та філософія права зокрема не мають справу із мінливою реальністю,” а “вивчає необхідні аспекти реальності,” такі, як “ідеї, категорії, поняття чи апіорний синтез.”¹⁴

Такі концептуальні компоненти відображаються в логічній структурі мови, і це пояснює, чому філософи-аналітики дуже зацікавлені у вивченні мови та логіки. Тенденція використання логічних прийомів у концептуальному аналізі зумовлює концептуальну та мовну точність яку виявляють філософи-аналітики в своїх дослідженнях.

За словами Булигіна, хоча не всі філософи-аналітики присвячують себе вивченню логіки, серед них є чітка тенденція використовувати переваги логічних прийомів у концептуальному аналізі. Це також пояснює характерну концептуальну та викладну точність, яку виявляють філософи-аналітики, як в обґрунтуванні своїх тверджень, так і в роз'ясненні припущень, на які вони спираються. (Див. Bulygin 1980: 378–80.)

Роль логіки та формалізації справді суттєва в філософії права Булигіна. Насамперед, його основний теоретичний внесок, *Normative Systems*, написаний у співавторстві з Альчурроном, є парадигмальним прикладом, у якому логіка використовується як потужний інструмент юридичного аналізу, тобто для реконструкції центральної концепції нормативної системи.

Водночас логіка вважається вирішальною для з'ясування кількох проблем, які зазвичай висуваються юристами, таких, як нормативна суперечливість, правові прогалини тощо. З огляду на це, можна стверджувати, що наступною ознакою світогляду, або правового позитивізму Булигіна, є формальний, чи логічний аналіз.

Водночас, у рамках теорії Булигіна формальний чи логічний аналіз не є метою самою по собі, а завжди є лише інструментом для точної та плідної реконструкції юридичних понять та концепцій.

Будучи переконаним в силі логіки та формалізації, його позицію не можна назвати логічним позитивізмом. Він відмовляється від логічного позитивізму,

---

¹⁴ Булыгин Е. В. Избранные работы по теории и философии права. Алеф-Пресс: Санкт-Петербург, с. 12.

(Див. Bulygin 1980: 379. Кант) особливо таких його тез, як верифікаційна теорія істини та ідея, що твердження, які не мають істинної цінності, хибні. Наприклад, на думку Булігіна, нормативний зміст є змістовним, навіть якщо він не має істинної цінності.

Формальний чи логічний аналіз є ознакою правового позитивізму Булігіна (концептуальний аналіз, яким повинні займатися теоретики права, передбачає дослідження логічної структури нашої мови). Водночас, у рамках теорії Булігіна формальний чи логічний аналіз не є метою самою по собі, а завжди є лише інструментом для точної та плідної реконструкції юридичних концепцій. Логіка лише підтримує будь-який успішний аналіз таких концепцій. В дійсності, аналіз правових норм і тлумачення Булігінім далекий від формалістичного підходу. Будучи переконаним в силі логіки та формалізації, його позицію на можна назвати логічним позитивізмом. Він відмовляється від логічного позитивізму, (Див. Bulygin 1980: 379. Кант) особливо таких його тез, як верифікаційна теорія істини та ідея, що твердження, які не мають істинної цінності, хибні. Наприклад, на думку Булігіна, нормативний зміст є змістовним, навіть якщо він не має істинної цінності.

Його метаетичний скептицизм щодо існування об'єктивних моральних фактів і можливості об'єктивного морального виправдання є конкретним прикладом його широкого скептицизму в практичній сфері. С його точки зору практичний підхід виправдовується лише з точки зору суб'єктивної та інтерсуб'єктивної мети, а теоретичний об'єктивно виправдовується з точки зору істини та хибності.

Насправді, на думку Булігіна, взагалі немає об'єктивних норм, будь то моральні, правові, релігійні тощо. Це переконання змушує його встановити чітке розмежування між будь-яким практичним підходом, що може бути виправданий лише з точки зору суб'єктивної чи міжсуб'єктивної мети, і теоретичним, який натомість може бути об'єктивно виправданий з точки зору істини та хибності. Це пояснює чому, всупереч сильному потоку в сучасному правовому позитивізмі він не вважає, що філософію права слід розвивати з точки зору практичної філософії.

Філософія права

На думку Булигіна, загальна теорія права повинна спиратись на інструменти, які пропонують філософія мови і науки. Це, зокрема, дозволяє вирішувати проблему невизначеності правових норм, що має особливе значення для правозастосування.

Аналогічно, юридична теорія може навчитися набагато більше з дискусії про пояснення та обґрунтування, що розвивається у філософії науки, ніж з дебатів щодо пояснення та обґрунтування, що розвиваються в практичній філософії.

Як і філософія науки, філософія права в основному зосереджена на тому, щоб пропонувати пояснювальні моделі, які, як очікується, будуть корисними для досягнення конкретних цілей. Як ми побачимо, оскільки метою філософії права є перебудова понять, такий підхід є певним чином – про що я поясню пізніше – також нормативним. Тим не менш, (семантичну) нормативність концептуального аналізу не слід плутати з моральною, політичною чи правовою нормативністю.

Головний висновок: «Булигін дотримується аналітичної концепції філософії, а філософія права – або загальна теорія права – є прикладом аналітичної філософії, застосованої до правової сфери.» (Ротондо)

Його аналітичну концепцію теорії права не слід плутати з «аналітичною юриспруденцією» Бентама та Остіна Bulygin 1980: 378.

“Правова теорія Булигіна не є відповіддю на метафізичне питання про те, що таке право насправді. Але це також не спроба описати існуючі правові системи. Іншими словами, його правову теорію слід відрізнити від юридичної науки чи правової догматики, оскільки вона складається з концептуального аналізу, застосованого до конкретної сфери права.”

Безумовно, Булигін стоїть на позиціях правового позитивізму, або висуває позитивістську правову теорію. Але виникає питання, яку саме? Як відомо, за Боббіо, існують три різні підходи розуміння правового позитивізму: як теоретична, ідеологічна та методологічна концепції. Див. Bobbio [1961]1996: 246–50.

Зрозуміло, що в рамках цієї класифікації Булигін бачить власний правовий підхід як приклад методологічного правового позитивізму. Але й у межах

методологічного позитивізму існують різні способи його розуміння. Він відходить від розуміння методологічного підходу з боку Боббіо. На його думку, методологічний юридичний позитивізм прагне прийняти три тези. Див. Bulygin 2006: 73–4.

По-перше, теза про відокремленість: ідея, що юридична чинність не передбачає моральної валідності, і навпаки.

По-друге, теза соціальних джерел: ідея, згідно з якою як існування, так і зміст права залежать від соціальних фактів.

По-третє, теза невизначеності: а саме, що закон може бути невизначеним і, коли це відбувається, судді мають дискреційні повноваження створювати новий закон. See, e.g., Coleman and Leiter 1996: 241–60.

Але фактично, відмінна риса думки Булігіна на цю тему пов'язана не з тезами, які, на його думку, приймає юридичний позитивізм, а зі специфічним аналітичним методом, за допомогою якого юридичний позитивізм вносить свій внесок у юридичну науку та юридичну практику.

Коротко кажучи, теорія Булігіна не прихильна ні інклюзивному, ні виключному правовому позитивізму.

Тут варто згадати важливу позицію, пов'язану з тезою про соціальні джерела.¹⁵ Відповідно до того, що можна вважати сильною інтерпретацією, той, хто припускає тезу про джерела, повинен визначити закон в емпіричних термінах.¹⁶ Як наслідок, закон не є сам по собі нормативним, хоча він має на меті бути таким або вважається таким. Основні аргументи, які підтверджують цю позицію, приблизно такі: (i) на підставі тези про соціальні джерела, закон ґрунтується на емпіричних фактах (точніше, на соціальних практиках, установках і переконаннях); (ii) неможливо вивести норми з емпіричних фактів; (iii) таким чином, на підставі тези про соціальні джерела, право не може складатися з норм.

---

¹⁵ Щодо тези про джерела, Булігін також посилався на відому розбіжність між інклюзивним і виключним правовим позитивізмом. Хоча Булігін висловлював свою симпатію до виключного юридичного позитивізму, він також визнав, що ця позиція тісно пов'язана з разійською (“Razian”) концепцією влади, яку він не хотів би прийняти; див. Bulygin 2007b: 203. Коротко кажучи, теорія Булігіна не прихильна ні інклюзивному, ні виключному правовому позитивізму.

¹⁶ Див. Nino 1984: 43–6. Див. також Schauer 1998: 65–78.

Слід підкреслити, що це міркування може ввести в оману з різних причин, наприклад, через неоднозначність терміна «норма». Висновок, очевидно, правильний, якщо норми розуміють (як зазвичай розуміють норми критичної моралі) як стандарти, існування (або дійсність) яких не впливає з жодної соціальної практики, ставлення чи переконання. Натомість те саме міркування звучить абсурдно, якщо існування (або чинність) норм сприймається як результат певного роду людських дій і переконань.¹⁷ Правда, на думку прихильників твердого розуміння тези про соціальні джерела наше поняття норми є першим.¹⁸ Щось було б нормою з виправдаючою силою лише якби воно було об'єктивно обов'язковим. Так звані «соціальні норми» не є справжніми нормами. Насправді вони не в змозі виправдати поведінку.¹⁹ Коротше кажучи, ця точка зору передбачає, що нормативність є визначальною властивістю моральних норм, і як тільки це припущено, правовий позитивізм справді не може пояснити нормативність права в його власних рамках і відповідно з тезою про роздільність.

Навпаки, відповідно до слабкої інтерпретації тези про соціальні джерела, право, безсумнівно, ґрунтується на соціальних фактах, але його не можна визначити емпірично, оскільки це набір норм. Булігін, безсумнівно, відданий цій слабшій позиції.²⁰ У цьому відношенні він є рішучим прихильником кельзенівської та хартіанської концепцій права. Ці автори з різними стратегіями наголошують на тому, що право є нормативним і що для того, щоб правильно зрозуміти правову нормативність, ми повинні визнати дві речі: по-перше, що право не можна визначити в термінах чистих природних подій; по-друге, що це повністю залежить від соціальної поведінки та ставлення. Тому правові норми не

---

¹⁷ Булігін підкреслює ці два значення терміна нормативність. Bulygin 2006: 98.

¹⁸ Ці автори не заперечують, що термін «норма» може мати й інші значення. Однак це лише частина не дуже цікавої інформації про те, що це слово можна вживати по-різному. З цієї точки зору ми не повинні плутати поняття норми з тим, як зазвичай вживається слово «норма». Див. Raz 2004: 18–21.

¹⁹ Наприклад, Дворкін (1977: 50–2) констатує контраст між соціальними правилами та нормативними правилами, маючи на увазі, що соціальні правила не є нормативними. Джозеф Раз також чітко розрізняє соціальну та виправдану нормативність. У цьому останньому значенні «оцінювати закон як нормативний означає визнавати його справедливим і визнавати, що його слід дотримуватися» (Raz 1979: 137). За словами К. С. Ніно (1978: 373): «Як зараз каже Раз, для Кельзена, як і для теоретиків природного права, єдиним мислимим типом нормативності є виправдана нормативність». Див. також Nino 1989: 30 and 115.

²⁰ Відповідно до цієї позиції, твердження про закон описують або повідомляють про існування норми. У свою чергу, існування норми необхідно розуміти емпірично. Див. Bulygin 1981: 138–41.

можна плутати з об'єктивними моральними нормами. З цієї точки зору неправда, що ми маємо лише одне поняття нормативності. Треба відрізнити правову від моральної нормативності. У підсумку, за Булигіним право визначається як сукупність нормативного змісту. Проте він підкреслює, що цей нормативний зміст не є об'єктивно обов'язковими стандартами.²¹ Правову нормативність слід аналізувати з точки зору індивідуальних чи соціальних дій та переконань. За словами Булигіна, факти, які роблять твердження про закон правдивими, «є складними інституційними фактами, такими як звичаї чи дії певних осіб».²² У всякому разі, одна справа пояснити нормативність права, а зовсім інша справа пояснити моральну нормативність. Якщо прийняти цю точку зору, стає зрозуміло, що юридичний позитивізм не має проблем з поясненням нормативності права в його власних рамках.

Варто зазначити, що два моменти концептуальної реконструкції не сприймаються як взаємозалежні. Перший крок (уточнення концепції) необхідний для того, щоб правильно виконати другий крок (побудова більш точної та плідної концепції). Фактично, другий крок підпорядковується набору критеріїв адекватності, які мають на меті гарантувати, що нова концепція «здатна з більшою ефективністю виконувати функцію» тієї, яку вона повинна замінити. Щоб це стало можливим, «необхідно, по-перше, якомога більше прояснити значення пояснення; і це роз'яснення може бути досягнуто різними методами, наприклад, наданням прикладів та описів використання поняття в різних контекстах».²³ Вимоги, яким має відповідати другий етап реконструкції, є наступними: (1) *експлікатум* має бути якомога точнішим; (2) він має бути плідним у тому сенсі, що він повинен дозволяти сформулювати якомога більше універсальних тверджень; (3) розширення експлікатуму та *експлікандуму* мають бути максимально схожими; (4) простота. Перші дві вимоги є найважливішими. Третій підпорядкований першим двом, тоді як четвертий є менш значущим і не є

---

²¹ Bulygin (2006: 119): «Для цілісної форми позитивізму не існує об'єктивно обов'язкових норм, оскільки об'єктивна дійсність норми зводиться до її істинності, а справжніх норм немає» (мій переклад). Див. також Bulygin 2004: 302–10.

²² Bulygin 2004: 304.

²³ Див. Alchourrón and Bulygin 1971: 8.

суворо необхідним, оскільки більш складному *експлікатуму* слід віддавати перевагу більш простому, якщо він більш точний або плідний.

Як бачимо, щойно описаний метод становить модель пояснення. Оскільки це модель, вона нічого не пояснює. Вона встановлює мета-метатеоретичну основу або схему, якій має відповідати будь-яке концептуальне пояснення, яке вже є прикладом метатеоретичного дискурсу. Відповідно до цієї моделі, пояснення відбувається шляхом абстракції і не дозволяє нам охопити *експлікандум* у всіх його аспектах. Справді, воно охоплює лише деякі його аспекти. Ця межа не є недоліком цього методу, а є особливістю будь-якого роду пояснення. Як підкреслює Булігін: «Жодна абстрактна модель не може зобразити повну реальність, але немає такого аспекту реальності, який не міг би бути зображений у якійсь моделі. Таким чином, для кожної концепції, яка нас цікавить, можна побудувати адекватний *експлікат*».²⁴

Стосовно цього методологічного підходу варто виділити ще один останній момент. Можна сказати, що раціональна реконструкція є нормативною, у двох значеннях. З одного боку, зрозуміло, що другий конструктивний крок концептуального аналізу (раціональна реконструкція) є нормативною пропозицією. Власне, це своєрідна умова, яка відповідає кільком критеріям адекватності. Іншими словами, навіть якщо реконструкція дає частково нову концепцію, цей нормативний хід не залишається на необмежений розсуд науковця. Мета-метатеоретична модель висуває до неї чотири специфічні вимоги. З іншого боку, раціональну реконструкцію можна назвати нормативною, оскільки її об'єктом завжди є поняття, а поняття, за Булігіним, є не що інше, як зміст конкретного роду конвенційних правил: концептуальних правил. Пізніше я повернуся до аналізу Булігіна такого роду норм.

Булігін застосував контраст між нормами та нормативними положеннями, щоб проаналізувати гартіанське розмежування між внутрішніми і зовнішніми твердженнями. На думку Булігіна, немає жодних сумнівів щодо актуальності гартіанського розмежування, якщо варіанти розуміються як взаємовиключні та

---

²⁴ Див. Alchourrón and Bulygin 1971: 9.

спільно вичерпні.²⁵ Іншими словами, юридичне твердження не може бути водночас внутрішнім і зовнішнім. Він повинен бути внутрішнім або зовнішнім, *tertium non datur*. Гартіанська мова може бути застосована для вираження ідеї Булігіна, кажучи, що одне й те саме деонтичне речення можна інтерпретувати або як внутрішнє, або як зовнішнє висловлювання.

Пропоноване тлумачення гартіанського розмежування визначає невідповідність, з одного боку, між Булігіним та деякими авторами, такими як Дворкін, наприклад, які не визнають чіткого розриву між описовим і нормативним дискурсами і не допускають мови, яка має обидва статуси одночасно. З іншого боку, це також визначає явну невідповідність між Булігіним і тими авторами, як Раз, наприклад, які пропонують третю категорію тверджень: так звані «відокремлені твердження», які були б необхідні для вчених-юристів ідентифікувати правові норми, не приймаючи їх. З точки зору Булігіна, обидві позиції необхідно відкинути. Позиція Дворкіна є джерелом плутанини і проблем, оскільки відповідна методологія повинна підтримувати чітке розмежування між описом і приписом.²⁶ Разіанське положення щодо відокремленого дискурсу є непотрібним, оскільки гартіанського розмежування між внутрішніми і зовнішніми висловлюваннями достатньо для того, щоб зробити всю роботу.²⁷ Гартіанські внутрішні твердження є нормативними і, як будь-яке нормативне твердження, вони є вираженням суб'єктивних практичних установок мовця. Внутрішнє твердження не можна оцінити як істинне чи хибне: воно є прикладом директивного дискурсу, спрямованого на керівництво чи виправдання, а не на опис. Навпаки, зовнішні висловлювання є описовими, вони виражають істинні чи хибні пропозиції, і, як чітко сказав Харт і нагадує Булігін, це так, навіть коли описане є нормативним об'єктом. З цієї причини, щоб ідентифікувати чи описати зміст правової системи чи будь-якого іншого виду правового об'єкта, юридична наука не потребує жодних додаткових констатацій, крім зовнішніх. Зовнішнє твердження завжди відокремлене, і це так, навіть коли воно посилається на норми

---

²⁵ Див. Bulygin 1981: 139–40; Bulygin 1982: 196–206.

²⁶ Див. Bulygin 1982: 203–6.

²⁷ Див. Bulygin 1981: 144.

і виражає нормативну пропозицію. Як я вже говорив, положення, що стосуються нормативного змісту, є істинними чи хибними через складні інституційні факти.²⁸

Підсумовуючи, Булигін визнає протиставлення зовнішніх і внутрішніх тверджень, оскільки воно розуміється як різне представлення класичної різниці між положеннями і нормами або між когнітивним і практичним дискурсами. Проте Булигін рішуче відкидає контраст між зовнішніми і внутрішніми твердженнями, коли це розуміється як два варіанти в рамках когнітивного чи асертивного дискурсу. Немає такого поняття, як внутрішнє знання. Когнітивний дискурс обов'язково є зовнішнім, тоді як внутрішні висловлювання не допускають когнітивного прочитання. Як бачимо, Булигін не дотримується сучасної інтерпретації методологічної пропозиції Харта, згідно з якою, щоб досягнути її нормативний об'єкт, юридична теорія має прийняти внутрішню точку зору та використовувати внутрішні твердження. Власне, Булигін розуміє пропозицію Харта як те, що теорія права не повинна приймати внутрішню точку зору, а брати до уваги її зовнішню.

Щодо юридичної чинності, Булигін аналізував теорії різних авторів.²⁹ Виходячи з цього, він наголосив на неоднозначності виразу та зосередив свою увагу на трьох концепціях дійсності.³⁰

По-перше, концепції системної чинності або дійсності як членства. У цьому сенсі норма є юридичною, якщо і лише в тому випадку, якщо вона належить до правової системи.

По-друге, дійсність як обов'язкова сила або обов'язковість. У цьому випадку норма є юридичною тоді і тільки тоді, коли її адресати зобов'язані поводитися так, як це передбачено нормою.

По-третє, те, що Врублевський називав фактичною валідністю, а Булигін вважає за краще називати дієвістю або чинним законом. У цьому сенсі під юридичною чинністю розуміється відношення між нормою та фактичною поведінкою її адресатів чи суб'єктів норми. Що я вважаю цікавим, що стосується

---

²⁸ Див. Bulygin 2004: 304.

²⁹ Див. Bulygin 1990: 243–6; Bulygin 1999a: 284–92; Bulygin 2005: 311–23.

³⁰ Див. Bulygin 1999a: 285–8.

цього питання, так це те, що Булигін розробляє дві класифікації. З одного боку, він розрізняє описові та нормативні поняття юридичної чинності. З іншого боку, він підкреслює відмінність між відносним і абсолютним поняттями юридичної чинності.³¹

Наприклад, згідно з першим критерієм класифікації, системна і фактична валідність є чітко описовими поняттями. Вони не включають жодної нормативної властивості, а лише емпіричні властивості.

Навпаки, обов'язковість або обов'язкова сила є нормативним поняттям. Якщо норма має таку властивість, це означає, що адресати повинні діяти або не діяти певним чином.

На першому етапі своєї роботи Булигін погодився з Альфом Россом з тезою про те, що позитивістська юридична теорія може ототожнювати як описові, так і нормативні поняття валідності, хоча сама вона не повинна використовувати нормативне поняття валідності.³² Булигін визнавав цей висновок на основі того, що теоретик, який використовує нормативну концепцію дійсності, стверджував би, що адресати морально зобов'язані робити те, що від них вимагають правові норми. Безперечно, схвалюючи цю ідею, теоретика-позитвіста, який, як очікується, запропонує суто описову теорію, можна було б справедливо звинуватити – як і Кельзена – у впадінні в протиріччя.

Щодо юридичної інтерпретації

Щодо юридичного тлумачення та значення, з одного боку, Булигін обговорював та відкидав скептицизм чи крайній суб'єктивізм.³³ Зміст юридичних текстів не залежить – або, принаймні, не завжди залежить – від вибору суб'єктів юридичного тлумачення або, більш точно, від вибору суддів. Булигін приєднується до конвенціоналістичної теорії значення. На його думку, поняття визначаються суспільним використанням мови. Звичайно, мовні умовності

---

³¹ Див. Bulygin 1990: 245.

³² Див. Bulygin 1990: 250–1.

³³ З цього приводу Булигін спеціально виступив проти скептичної тези, згідно з якою кожен мовний вислів є неоднозначним, тому ідентифікація його значення завжди залежить від інтерпретатора. На його думку, скептична теза веде до нескінченного регресу. Тому Булигін (2004: 308–309) стверджує: «Суттєвою особливістю мови є те, що принаймні деякі її вирази мають бути однозначними. Мова, яка не відповідає цій умові, марна як інструмент спілкування. . . У даному контексті мають бути якісь однозначні вирази». Див. також Bulygin 1999b: 183–91.

зазвичай невизначені по-різному. Щодо даного предиката, наприклад, можливо, що (1) немає встановленого використання взагалі, тобто немає семантичного правила, (2) є різні усталені вживання, тобто існує більше одного семантичного правила, або (3) існують правила, які залишають межі розширення предиката невизначеними (це дає нам випадки невизначеності).³⁴ Отже, слід розрізняти два види випадків: ті, у яких існує усталене мовне використання, а також тих, де використання не визначено. «Вирішальна відмінність між цими двома випадками полягає в тому, що в одному випадку суддя виявляє існуюче семантичне правило, а в другому – саме він визначає правило».³⁵ У будь-якому випадку судді ґрунтують свої рішення на тлумачних рішеннях. «Інтерпретацію можна розглядати як процес надання семантичним правилам мови явного характеру».³⁶ Отже, інтерпретаційні речення є аналітичними, оскільки їх істинність залежить лише від значення відповідних термінів. У легких випадках інтерпретаційні висловлювання посиляються на вже наведені правила. У важких випадках вони посиляються на встановлене правило, яке складають самі суб'єкти тлумачення. Декількома словами, що стосується юридичного тлумачення, Булігін займає свого роду проміжну позицію Харта, яка відкидає як формалістичний, так і скептичний підходи.³⁷

З іншого боку, Булігін також відкинув тезу, протилежну скептичній позиції. У дискусії щодо концепції права він виступив проти есенціалістської тенденції, яка зараз модна у філософії права і представлена в основному ідеями Джозефа Раза. Глибокі розбіжності між Булігіним і Разом ґрунтуються на тому, що для цього автора поняття визначаються істотними властивостями тих речей, поняттями яких вони є, а у випадку культурних чи соціальних понять такі істотні властивості лише частково залежать від того, як використовується поняття. Навпаки, з конвенціоналістичної точки зору, яку припускає Булігін, поняття визначаються лише тим, як вони використовуються. Щось має істотні властивості лише

---

³⁴ Див. Bulygin 1995: 35.

³⁵ Bulygin 1995: 34.

³⁶ Ibid.

³⁷ Див. Bulygin 1992: 11–30.

стосовно поняття.³⁸ Іншими словами, саме поняття визначає його природу чи його істотні властивості, а не навпаки. У цьому сенсі, всупереч думці Раза і відповідно до Харта, Булигін стверджує, що немає різниці між поясненням поняття чогось і поясненням природи такого. Виходячи з цього, Булигін наголошує, що питання «що таке закон?», наприклад, означає запит на визначення права, а запит на сутність чи природу права є лише незрозумілим варіантом того самого питання.³⁹ Істотні властивості закону, очевидно, не однакові відповідно до Аквінського, Остіна, Холмса, Кельсена, Дворкіна чи Харта. Ці численні концепції права в певному сенсі є продуктами теорії права.⁴⁰ У будь-якому випадку, щоб з'ясувати, в якому сенсі поняття права може залежати від теорії права, ми повинні згадати концепцію концептуального аналізу Булигіна. На його думку, теоретики права завжди реконструюють поняття, зокрема поняття права. Виходячи з цієї передумови, правильно сказати, що Аквінський, Остін, Кельзен і так далі дали різні концепції права.

Неважко помітити, як погляд Булигіна на тлумачення та значення має вплив також на інші, більш конкретні змістовні тези щодо повноважень суддів визначати та створювати зміст закону. Підтримуючи тезу про часткову невизначеність загальноприйнятих значень, Булигін визнає як проміжну творчу силу рішень суддів, так і обмежену реконструктивну силу правової теорії.

Булигін і Алексі

У часописі “Проблеми філософії права” було опубліковано переклад дискусії між Є. Булигіним і Р. Алексі з проблеми природи права, яка відбулася на міжнародній конференції «Нейтральність та теорія права» в іспанському місті Жирона у 2010 р.) [17; 18]. В ході цієї полеміки розрізняючи позиції спостерігача й учасника, Є. Булигін стверджував, що учасниками «правової гри» є ті, хто зацікавлений не просто в описі права, але у вирішенні правових проблем, наприклад, судді, адвокати та приватні особи. Якщо позиція спостерігача ґрунтується на описі права, то позиція учасника пов'язана із застосуванням права

---

³⁸ Див. Bulygin 2007a: 102.

³⁹ Див. Bulygin 2007a: 107.

⁴⁰ Ibid.

для вирішення практичних проблем. У цьому сенсі судді є найважливішими дійовими особами. Але в діяльності судді потрібно розділяти два різних етапи. Вирішуючи правову проблему, суддя, в першу чергу, повинен зайняти позицію спостерігача для визначення того, що наказує чинне право. Тут є тільки дві можливості: або існуючі правові норми передбачають однозначне й ясне рішення у справі, або - ні. У першому випадку суддя зобов'язаний застосувати буквально витлумачену норму. У цій ситуації прийнятною для судді буде тільки точка зору спостерігача.

Але може статися так, що чинне право не містить однозначного рішення правової проблеми, тобто її рішення є невизначеним. Такий стан справ може виникати з різних причин. По-перше, до них належать певні логічні недоліки правової системи, такі як нормативні прогалини (коли право не містить рішення для розглянутого випадку) або нормативні протиріччя (коли є кілька несумісних рішень). По-друге, до них можна віднести так звані випадки півтіні або прогалини визнання. У всіх цих обставинах суддя повинен визначити, яке рішення підлягає застосуванню. Це означає, що у разі нормативної прогалини він повинен «створити» нову норму, у разі суперечності – (повністю або частково) «скасувати» принаймні одну з тих, що суперечать одна другій норм, а в разі півтіні – змінити зміст відповідних виразів. У всіх цих обставинах суддя змінює існуюче право.

Однак, можлива ситуація, при якій закон містить однозначне рішення справи, але суддя розглядає останнє як вкрай несправедливе, або тому, що законодавець не взяв до уваги будь значуща якість (аксіологічний пробіл), або з огляду на те, що суддя не схвалює використовувани законодавцем ціннісні критерії. У подібних випадках можлива відмова судді від застосування існуючої норми і звернення до іншої нормі (зрештою, створеної ним самим), яка не належала чинної правової системі на момент прийняття даного рішення.

Це означає, що судді беруть участь – навіть якщо це відбувається лише у виняткових випадках – у створенні права. Такий суддівський розсуд ні в якому разі не означає довільності. Суддя застосовує свої власні ціннісні критерії для

створення, зміни або скасування правових норм. При цьому Є. Булігін підкреслює, що всі ці проблеми є типовими для застосування, а не для ідентифікації права. Це означає, що коли суддя не застосовує чинну норму з огляду на те, що, на його думку, її використання призведе до великої несправедливості, а замість цього застосовує іншу норму, створену в результаті їм самим, це не можна охарактеризувати як модифікацію поняття права. У таких випадках змінюються норми або правила правової системи, а не поняття права [17].

Р. Алексі на противагу Е. Булігіну вважає такий опис недостатнім. У першу чергу, він звертає увагу на домагання на правильність, яке з необхідністю висуває суддя. Далі, з його точки зору, це домагання відноситься не тільки до позитивного права, але і до справедливості, т. е. до моралі. Аргумент Булігіна може бути інтерпретований як твердження, згідно з яким уникнення «великої несправедливості» – тільки особиста або суб'єктивна справа судді, а не щось об'єктивно необхідне завдяки домаганням права на правильність. Р. Алексі зазначає, що позитивіст може погодитися з тим, що домагання права на правильність включає в себе домагання на моральну правильність, і тим не менш, буде заперечувати твердження про необхідний зв'язок між юридичною дійсністю, або юридичної правильністю та мораллю.

Р. Алексі наполягає на необхідному характері зв'язку між юридичною правильністю та мораллю. Коли позитивне право допускає дві різних інтерпретації: справедливу (I1) і несправедливу (I2), домагання права на правильність вимагає I1. З цього питання позитивісти і неопозитивісти не мають великих розбіжностей, які починається там, де потрібна відповідь на питання, що відбувається, коли вибрано I2, тобто, несправедлива інтерпретація. Якщо обрана несправедлива інтерпретація, то, згідно позитивізму, таке рішення є юридично бездоганим рішенням з моральними дефектами. Згідно ж неопозитивізму, таке рішення є дефектним не тільки з моральної, а й юридичної точки зору. Воно є юридично дефектним не тільки через те, що домагання на моральну правильність порушується у разі винесення морально дефектного судового рішення, але так

само через те, що правове домагання на правильність також порушується. Це призводить до необхідності ціннісного, або ідеального, зв'язку між правом і мораллю. При цьому домагання на правильність має на увазі, що право необхідно включає в себе ідеальне вимірювання, так само як і реальний, або владний (офіційний) вимір. Ці дефекти в будь-якому вимірі правові дефекти, однак, можуть бути адекватно зрозумілі тільки за допомогою неспозитивістського поняття права. Зазначений теоретичний аспект проблеми доповнюється практичним аспектом. Якби дефектність була лише моральною, то було б важко пояснити, чому суд вищої інстанції повинен мати повноваження скасувати несправедливе рішення суду нижчої інстанції у випадках, коли справедливе рішення так само сумісне з позитивним правом, як і рішення несправедливе [18].

Таким чином, якщо Є. Булігін описує прийняття юридичних рішень у важких випадках як правотворчий акт, який перетворює моральні міркування в право, то Р. Алексі наполягає не на випадковому і суб'єктивному, а на необхідному і об'єктивному характері зв'язку між юридичною і моральною правильністю. Вважаємо, що використання таких методологічно важливих концептів, як позиція спостерігача й учасника, диференціація видів прогалин в праві, домагання права на правильність, крайня несправедливість, моральна та юридична дефектність суддівських рішень можуть значною мірою збагатити відповідні вітчизняні правові доктрини.

Висновки. За Є. Булігіним розгляд права як нормативної системи значною мірою розширює горизонти його логічного аналізу, водночас передбачає враховувати активність людини як суб'єкта права, моральна позиція якої має перевагу перед формалізмом норми в контексті суддівської правотворчості, складного екзистенційного вибору та обґрунтування прав людини як унікального досвіду, який слід обов'язково зберігати. Тим самим гуманістичний вимір права знаходить свою реалізацію у ключових аспектах правової концепції аргентинського філософа права.

© С. Максимов, 2022

Bibliography

- Alchurron, C. E., Bulygin, E. *Normative Systems*, Wien; New York: Springer, 1971.
- Alchurron, C. E., Bulygin, E. V. “Normative Systems.” [In Russian.] *Russian yearbook of legal theory*. (2010, no. 3): 309–480.
- Alexy, R. “Between the Positivism and Non-Positivism? A Third Replay to Eugenio Bulygin.” [In Russian.] *Problemy filosofii prava* vol. IV–V (2012): 51–9.
- Alonso, Juan Pablo. Buenos Aires University, IVR Executive Committee member. “Eugenio Bulygin (1931 - 2021).” IVR website and blog. Internationale Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie / International Association for the Philosophy of Law and Social Philosophy <https://ivronlineblog.wordpress.com/2021/05/16/eugenio-bulygin-1931-2021>
- Antonov, M. V. and E. N. Lisanyuk. “Normative systems in theory of law and logics of norms.” [In Russian.] in ‘Normative systems’ and other works on philosophy of law and logics of norms, E. Bulygin, P. Gardenfors, D. Mafkinson; ed. by E. N. Lisanyiuk. S-Petersburg: S-Petersburg university edition, 2013, 4 – 43.
- Atienza, Manuel. (2008) “Eugenio Bulygin and the Theory of Legal Argumentation,” [In Russian.] *Problemy filosofii prava* IV–V (2008): 245–51.
- Bulygin, Eugenio. “Esta (parta de) de filosofia del Derecho en un error?” *Doxa. Cuadernos de filosofia del derecho* (2004, n.27): 15–26.
- Bulygin, E. V. “To the problem of objectivity of law.” [In Russian.] *Problemy filosofii prava* (2005, vol. III): 7–13.
- Bulygin, E. V. “On the Problem of the Foundation of Human Rights.” [In Russian.] *Problemy filosofii prava* (2008, vol. IV–V): 149–52.
- Bulygin, E. V. Alexy “Between the Positivism and Non-Positivism.” [in Russian]. *Problemy filosofii prava* vol. IV–V (2012): 36–43.
- Bulygin, E. “Kant and Contemporary Philosophy of Law.” [In Ukrainian.] *Filosofii prava i zagalna teoriia prava* 1–2 (2014): 304–11.
- Bulygin, E. “Legal Norms, Logics and Truth.” [In Ukrainian.] *Filosofii prava i zagalna teoriia prava* 1–2 (2015): 298–311.
- Bulygin, E. *Essays in Legal Philosophy*. Eds. C. Bernal, C. Huerta, T. Mazzarese, J. J. Moreso, P. E. Navarro and S. L. Paulson. Oxford University Press, 2015.
- Bulygin, E. “My Vision of the Rationality of Law.” [In Ukrainian.] *Filosofii prava i zagalna teoriia prava* 1–2 (2016): 318–23.
- Bulygin, E. V. *The Selected Writtings in Theory and Philosophy of Law*. [In Russian.] St-Petersburg, 2016.
- Guastini, R. Aspeti notevoli di Normative Systems. *Analisi e Diritto*. (1997): 69–77.
- Maksimov, S. I. “The Jubilee of Eugenio Bulygin (80 years)” [In Russian.] *Problemy filosofii prava* VIII–IX (2012): 440–3
- Maksymov, Sergiy. “Eugenio Bulygin: the concept of law as a normative system.” [In Ukrainian.] *Filosofii prava i zagalna teoriia prava* 1–2 (2016): 310-17.
- Maksymov, S. Law as a Normative System: Humanistic Positivism of Eugenio Bulygin. *Yearbook of Ukrainian law: Coll. of scientific papers / responsible for the issue O. V. Petryshin*. n.11 (Kharkiv: Pravo, 2019.): 71–80.
- Maksymov, Sergiy. “Eugeniy Victorovych Bulygin” [in Ukrainian.] In *Great Ukrainian Legal Encyclopedia, vol. 2: Philosophy of Law*, editors: S. I. Maksymov (chairman) and others, 81-86. (Kharkiv: Pravo, 2017).
- Moreso, J.J. “Eugenio Bulygin (1931-2021): The Wonderful Russian” *Ratio Juris* 34 (3) (2021): 282–85.
- Navarro, Pablo E. Normative Systems and Legal Positivism. Eugenio Bulygin and the Philosophy of Law. In *Bulygin Eugenio. Essays in Legal Philosophy. Introduction I*. (Oxford University Press, 2015), 1–21.

'Normative Systems' and other Writings on the philosophy of law and logics of norms. [In Russian.] C. E. Alchourron, E. Bulygin, P. Gardenfors, D. Makinson; ed. by E. N. Lisanyiuk. Sankt-Petersburg, 2013.

Redondo, María Cristina. "Bulygin's Analytical Legal Positivism." In *The Cambridge companion to legal positivism*, edited by Torben Spaak, Stockholm University; Patricia Mindus, Uppsala University, 371–93. Cambridge, United Kingdom; New York, NY: Cambridge University Press, 2021.

Сергій Максимов. Методологічний правовий позитивізм Євгенія Булігіна (пам'яті видатної особистості)

Анотація. Стаття, присвячена пам'яті Євгенія Булігіна (1931–2021) – харків'янина за народженням та видатного аргентинського філософа права, заслуженого професора Університету Буенос-Айресу, президента Міжнародної асоціації філософії права і соціальної філософії (1999–2003), одного з впливовіших представників сучасного правового позитивізму. На основі автобіографічних штрихів, спогадів друзів та особистого досвіду спілкування автора з видатною особистістю, описуються основні етапи життя та творчості Євгенія Булігіна: харківський, австрійський, аргентинський, космополітичний. Позитивно оцінюється вплив його академічних праць та особистості на розвиток сучасної філософії та теорії права в Україні.

Значна увага в статті приділяється аналізу філософсько-правового світогляду Є. Булігіна, який він однозначно ідентифікує як правовий позитивізм, але при поглибленому аналізі його розуміння права доповнюється відмінними ознаками і може бути визначений як аналітичний, методологічний та гуманістичний правовий позитивізм. Розкриваються головні методологічні положення теорії права Є. Булігіна, включаючи концепції нормативності, валідності, подолання юридичних прогалів та ін. Демонструється його полемічний дар на прикладі дискусій з Гансом Кельзенем та Робертом Алексі.

Ключові слова: Євгеній Булігін; нормативні системи; деонтична логіка; право; правовий позитивізм; право і мораль; аналітична філософія права; методологічний позитивізм; гуманістичний позитивізм.

Sergiy Maksymov. Eugenio Bulygin's Methodological Legal Positivism (In Memory of an Outstanding Personality)

Abstract. This article is dedicated to the memory of Eugenio Bulygin (1931–2021)—a native of Kharkiv and an eminent Argentine legal philosopher, honorary professor at the University of Buenos Aires, president of the International Association for Philosophy of Law and Social Philosophy (1999–2003), and one of the most influential representatives of contemporary legal positivism. Drawing on autobiographical details, memories of friends, and the author's personal interactions with this remarkable figure, the article outlines the key stages of Eugenio Bulygin's life and work: his Kharkiv, Austrian, Argentine, and cosmopolitan periods. The profound impact of his academic contributions and personality on the development of contemporary philosophy and legal theory in Ukraine is positively evaluated.

Special attention is devoted to analyzing Eugenio Bulygin's legal-philosophical worldview, which he unequivocally identifies as legal positivism. However, upon deeper analysis, his understanding of law incorporates distinctive features and can be defined as analytical, methodological, and humanistic legal positivism. The article elucidates the core methodological tenets of Bulygin's legal theory, including his concepts of normativity, validity, and addressing legal gaps, among others. His talent for polemics is demonstrated through examples of his debates with Hans Kelsen and Robert Alexy.

Keywords: Eugenio Bulygin; normative systems; logic in law; law; legal positivism; law and morality; analytical philosophy of law; methodological positivism; humanistic positivism.